

L'obra del Dr. Josep Ribera Florit sobre el Targum, la llengua aramea i el judaisme català

Pere Casanellas i Bassols

El Dr. Josep Ribera-Florit va néixer l'any 1935 i, per tant, d'acord amb la normativa de la Universitat de Barcelona, que prescriu la jubilació forçosa als setanta anys, es va haver de jubilar al final del curs acadèmic 2005-2006. Estimava la seva professió, el seu treball a la universitat, i per això estava més aviat trist quan el 24 de maig del 2006, va impartir la seva darrera classe magistral, a la qual va invitar els seus amics.

Al final d'aquesta última classe es va trobar malament, va anar a l'hospital i li va ser diagnosticat un petit tumor al cervell. Durant les setmanes següents va ser operat dues vegades i va rebre un tractament de quimioteràpia. El mes de febrer passat va haver de ser operat de nou. Avi estem contents de poder-lo tenir aquí entre nosaltres, malgrat els seus problemes de salut, que li impedeixen poder continuar desenrotllant, com segur que ell hauria volgut malgrat estar jubilat, el seu treball intel·lectual habitual.

El volum d'homenatge

Amb motiu de la seva jubilació, la Universitat de Barcelona li ha dedicat un volum d'homenatge, a cura del Dr. Luis Díez Merino, del Departament de Filologia Semítica, i de la Sra. Elisabeth Giral-López.¹ Aquest volum conté una introducció molt encertada al perfil intel·lectual del professor Josep Ribera-Florit, escrita per la professora Esther Bartolomé-Pons, esposa de l'homenatjat. Es titula «Perfil intel·lectual de Josep Ribera-Florit (del arameo a los judíos catalanes)», i amb aquest títol ja ens expressa resumidament els dos vessants principals de l'obra intel·lectual de Josep Ribera-Florit: d'una banda, la seva dedicació primera i principal a la investigació de les antigues traduccions de l'Antic Testament a l'arameu, anomenades targums i, de l'altra, l'estudi d'alguns aspectes del judaisme català. Hem recorregut a l'escrit de la professora Esther Bartolomé-Pons per extreure'n algunes dades del període de formació i de les etapes de docència del professor Josep Ribera-Florit.² Però qui vulgui tenir una visió completa del nostre homenatjat farà bé de completar les dades que avui exposarem amb les dades, en alguns aspectes potser més completes, que aporta la seva esposa. Per no repetir simplement el que basant-se evidentment en bones fonts d'informació ens explica ella, avui intentarem donar resumidament les dades del currículum del professor Josep Ribera-Florit i ens estendrem una mica més en la valoració de la seva obra, especialment en els seus estudis del targum; la valoració de l'altre aspecte important de la seva obra, l'estudi del judaisme català, serà completada després pel Dr. Joan Ferrer, que a continuació d'aquesta exposició presentarà l'últim llibre del Dr. Ribera sobre el poeta jueu català Meixullam ben Xelomó de Piera.

Formació

Entre les qualitats i circumstàncies que han portat el professor Josep Ribera-Florit a ser un investigador de categoria, reconegut més enllà de

¹ Luis Díez Merino; Elisabeth Giral-López (eds.). *Profesor J. Ribera Florit. Targum y judaísmo. Homenaje al profesor J. Ribera Florit en su 70º aniversario*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2007. (Col·lecció Homenatges, 26).

² Posteriorment a la mort del Dr. Josep Ribera, esdevinguda el 24 de desembre del 2007, amb vista a la publicació de la present exposició, hem pogut confirmar i ampliar aquestes dades amb dos currículums escrits pel mateix Dr. Ribera, que ha tingut l'amabilitat de fer-nos a mans la profesora Bartolomé-Pons.

les nostres fronteres —com veurem més endavant—, voldria destacar tres aspectes: el fet de ser un treballador infatigable, la sòlida formació que va rebre, i el fet d'haver comptat amb un mestre de primera fila com a director de la seva tesi i, per tant, com a iniciador en la seva tasca d'investigador.

Respecte al primer punt, la seva gran capacitat de treball, queda ben palesa en la gran quantitat de bibliografia que ha publicat: segons la bibliografia que adjuntem, 16 llibres, 105 articles i diverses recensions. Voldria esmentar una anècdota que il·lustra aquesta passió que tenia per la seva feina, i és que molts dies de festa em telefonava a primera hora del matí per consultar-me qüestions d'informàtica, de llengua catalana, etc., en les quals li semblava que jo el podia ajudar. Em sembla que al fons d'aquesta capacitat de treball, com a mòbil, hi havia una gran estimació per la feina que feia.

Els seus estudis superiors van tenir una primera etapa a Roma, on va llicenciar-se en teologia a la Universitat de Sant Tomàs d'Aquino, l'any 1962, amb la qualificació d'excel·lent *cum laude*. Continuà els estudis a la Universitat de Barcelona, on l'any 1967 va obtenir la llicenciatura en filosofia i lletres, amb premi extraordinari. De moment es va especialitzar en literatura àrab, sobre la qual va fer la tesina de llicenciatura, dirigida pel Dr. Joan Vernet i titulada «La polémica cristiano-musulmana en los sermones del maestro inquisidor don Martín García».³ També va beneficiar-se del mestratge d'un altre gran professor, Josep Millàs Vallicrosa, que segurament degué contribuir al seu interès per l'estudi del judaisme medieval català. Però a l'hora de fer la tesi doctoral, va escollir de fer-la sota la direcció del professor Alejandro Díez Macho, un aramaïsta de primera fila, de fama internacional, que va introduir els estudis aramaïcs a la Universitat de Barcelona. Aquest professor el va animar a encaminar a l'arameu i els targums. L'any 1973 el nostre homenatjat va defensar la seva tesi doctoral, dirigida per Alejandro Díez Macho i titulada «Targum Babilónico a los Profetas: Introducción, estudio gramatical y transcripción de los mss. targúmicos sobre los Profetas Posteriores en puntuación babilónica». Des de llavors mai no ha deixat l'estudi del targum, que de fet ha constituït sempre la seva dedicació principal.

³ Les dades bibliogràfiques completes de les diferents obres del professor Josep Ribera-Florit que citem es poden trobar en la bibliografia de les seves obres que acompanya aquest escrit.

Respecte a la seva formació, esmentem finalment el seu bon coneixement de llengües, tan clàssiques com modernes. A l'àrab, l'hebreu i l'arameu, cal afegir-hi el llatí, que va poder perfeccionar en la seva etapa d'estudis a Roma; i pel que fa als idiomes moderns, a més del català i el castellà, podem esmentar l'italià, el francès, l'anglès i l'alemany.

Docència. Suport a la investigació

El professor Josep Ribera-Florit ha desenvolupat la seva docència sempre a la Universitat de Barcelona, al llarg de quaranta anys. Va començar com a professor ajudant (1967), després va ser adjunt per oposició (1970), després professor titular (1985) i, finalment, catedràtic per concurs oposició (1988). Cal notar que sempre ha fet les classes en la llengua del país, és a dir, en català.

Des de l'any 1994 fins al 1997 va ser director del Departament de Filologia Semítica. I des de l'any 1990 va ser director i editor de l'*Anuari de Filologia. Secció d'Estudis Hebreus i Arameus*, fins al 2004, en què la publicació es va haver de suspendre per manca de finançament econòmic.

Va organitzar el Simposi Internacional sobre Cultura Sefardita de l'any 1992, i en va publicar les actes.⁴ També va participar en l'organització del VIII Congrés Científic Hebreu a Europa, celebrat a Barcelona l'any 1988, les actes del qual (publicades a Jerusalem l'any 1991) contenen una ponència seva en hebreu.

Les altres iniciatives seves destinades a facilitar la investigació i les publicacions dels seus deixebles, col·laboradors i altres investigadors (organització d'altres congressos, creació i direcció de col·leccions, direcció de tesis doctorals), les comentarem en tractar, en els dos apartats següents, dels seus dos principals temes d'investigació: el targum i el judaisme català.

El targum i la llengua aramea

Hem vist abans que el seu principal objecte d'investigació, a partir de la tesi doctoral, han estat els targums, i la llengua aramea, en què

⁴ Josep RIBERA-FLORIT (ed.). *Actes del Simposi Internacional sobre Cultura Sefardita*. Barcelona: Universitat de Barcelona, Facultat de Filologia, Secció d'Hebreu i Arameu, 1993. 300 pp.

aquestes obres estan escrites. Recordem que els targums són les antigues traduccions interpretades de l'Antic Testament hebreu a l'arameu fetes pels jueus per a ús sinagoga (de pregària), o cultural (d'estudi). Quan diem *antics* volem dir que es van formar en gran part entre el segle II aC i el segle II dC, si bé en els segles posteriors van continuar reelaborant-se. Per tant, són textos interessants, entre altres coses, des del punt de vista de la nostra cultura per a conèixer el pensament jueu d'una època convulsa i culturalment rica en la qual va néixer el cristianisme.

El professor Josep Ribera-Florit, ja des de la seva tesi doctoral va especialitzar-se en el targum dels Profetes Posteriors. En la tesi va estudiar i editar els manuscrits babilònics que es conserven d'aquests profetes, ja que són els que representen la tradició més antiga de la versió aramea. Posteriorment a la tesi ha publicat successivament, en tres volums separats, el text arameu dels tres profetes majors, basant-se en els manuscrits babilònics i completant-los, quan aquests, que són fragmentaris, falten, amb els millors manuscrits de la tradició iemenita (els manuscrits de la British Library, Or. 1473 i Or. 1474): Isaïes (1988), Jeremies (1992) i Ezequiel (1997). En tres altres volums ha publicat també la traducció crítica, anotada, al castellà d'aquests tres targums, precedida d'un estudi introductori: Isaïes (1988), Jeremies (1992) i Ezequiel (2004). Respecte als profetes menors, ha publicat en sengles articles el text arameu i la traducció al castellà, amb el corresponent estudi introductori, d'Ageu (1978), Nahum (1980), Sofonies (1983), Malaquies (1990) i Joel (2004). Va considerar que els targums dels profetes menors podien ser objectes adequats de tesis doctorals per als seus deixebles. Així, va dirigir la tesi de Joan Ferrer sobre el targum d'Osees, defensada l'any 1989, la d'Elisabet Giralt sobre els targums d'Amós i Jonàs, i la de Pere Casanellas sobre el targum de Zacaries, aquestes dues en curs d'elaboració. A part d'això, ha publicat molts altres articles i llibres sobre aspectes relacionats amb el targum o amb la llengua aramea, la llengua del targum. En total, tretze llibres (incloent-hi el resum de la tesi doctoral) i uns seixanta-vuit articles, a més d'algunes recensions.

En el mateix sentit, de facilitar la investigació i publicació als seus deixebles i col·laboradors, ha fundat i dirigit la col·lecció «Estudios de Filología Semítica», que publica obres relacionades amb l'estudi de l'arameu o del siríac: gramàtiques, crestomaties, diccionaris. N'hi ha cinc volums publicats i un en preparació.

Finalment, el professor Josep Ribera-Florit és membre fundador i membre del comitè executiu de la International Organization for Targumic Studies, en tots els congressos de la qual organització ha participat activament, excepte en el cinquè, celebrat el passat mes de juliol, en què per motius de salut ja no va poder assistir.

L'any 2002 es va publicar un extens article sobre el targum, llargament esperat per molts dels qui admirem les obres escrites sobre aquest tema pel savi investigador francès, especialitzat en el targum, Roger Le Déaut. Em refereixo a l'article «Targum» publicat per Le Déaut com un fascicle del *Supplément au Dictionnaire de la Bible*.⁵ És un article que ocupa tres-centes quaranta-quatre grans columnes escrites en lletra petita; més de quaranta columnes de l'article estan dedicades al Targum dels Profetes. Farem servir aquesta part de l'article de Le Déaut per a avaluar l'obra del professor Josep Ribera-Florit sobre el Targum dels Profetes, anomenat també Targum Yonatan. D'aquesta manera, no seré jo qui faci el judici, sinó un autor de primera fila en el camp dels estudis targúmics.

En primer lloc, hem de dir que el nom que Le Déaut esmenta més sovint en aquesta secció del seu article és Pinkhos Churgin (setze vegades), però en segon lloc, i amb poca diferència, ve Josep Ribera (catorze vegades). A continuació vénen Abraham Tal i Bruce D. Chilton (investigadors de gran renom), que són esmentats deu vegades, etc. És a dir, pel nombre de vegades que és citat, Josep Ribera apareix en una segona posició entre els grans investigadors del Targum Yonatan o targum dels Profetes, només superat per Pinkhos Churgin.

En segon lloc, és notable que en la bibliografia general sobre el targum del final de l'article de Le Déaut, Josep Ribera és un dels autors que més obres hi té citades. La llista dels autors amb més publicacions incloses en la bibliografia és com segueix (incloent-hi les obres incloses en la bibliografia complementària aplegada per C. Tassin):

- Alejandro Díez Macho: 46.
- Roger Le Déaut: 36
- Michael L. Klein: 34
- Josep Ribera: 29

⁵ Roger LE DÉAUT, «Targum». En: Jacques BRIEND; Michel QUESNEL; Henri CAZELLES (dirs.). *Supplément au Dictionnaire de la Bible*, vol. 13: *Sophonie-Targum*, París: Letouzey & Ané, 2002.

Observem com Josep Ribera ocupa el quart lloc, a poca distància dels tres més citats, tres targumistes de renom mundial, i per davant d'altres il·lustres targumistes. A continuació vénen Pierre Grelot i Luis Díez Merino, cada un amb 27 obres incloses en la llista, etc. (Notem, de passada, que el Departament de Semítiques de la nostra Universitat queda ben representat, amb dos professors —Ribera-Florit i Díez Merino— en els primers llocs de la llista.)

Finalment, si tenim en compte el contingut de l'article de Le Déaut, Josep Ribera és esmentat especialment sobre les següents qüestions:

1. *Datació del Targum Yonatan*. Segons Josep Ribera, el Targum Yonatan, igual que el Targum Onqelós, té el seu període de formació més intens entre el segle II aC i el segle II dC. Des del segle II els targums són reconeguts com a oficials i s'estenen per la diàspora. En el segle IV dC ja són considerats textos antics. Però la forma consonàntica actual no sembla anterior al segle V. Respecte al targum d'Isaïes en concret, és principalment dels segles I-II dC, amb retocs posteriors sota influència babilònica. Le Déaut fa seva aquesta datació, que concorda amb la datació que Bruce D. Chilton fa del targum d'Isaïes a partir del seu contingut teològic; segons aquest autor, va ser elaborat en l'època tannaítica, abans i després de l'any 70 dC, i va ser completat en l'època dels amoraïtes, després de l'any 135 dC. Aquesta datació també coincideix amb la de Robert Hayward.⁶

2. *Lloc d'origen del Targum Yonatan*. El lloc d'origen del targum Yonatan va ser Palestina, on es va formar entre el segle II aC i el segle II dC. Però va rebre la seva forma final a Babilònia. En els manuscrits es conserven algunes tradicions exegètiques d'origen palestinenc. Le Déaut dóna suport a aquestes afirmacions, que estan d'acord amb la datació basada en arguments lingüístics, com la que fa Abraham Tal: «There is no single outstanding linguistic phenomenon which could justify the argumentation of those who claimed that Babylon was the birthplace of T.J.»⁷

R. Le Déaut suggereix que cal continuar investigant l'argumentació exposada en diverses publicacions de Josep Ribera, que subratlla el parentiu de concepcions i interpretacions entre el Targum Yonatan i els targums palestinencs. Sovint el vocabulari i l'exegesi són semblants, la qual cosa fa suposar l'existència d'un mateix fons antic i d'una tradició

⁶ R. Le Déaut, «Targum», col. 116*.

⁷ R. Le Déaut, «Targum», col. 107*.

palestinenca comuna. També Pinkhos Churgin aporta molts exemples d'exegesi palestinenca antiga.⁸

3. «*Sitz im Leben*» del *Targum Yonatan*. Bruce D. Chilton i Josep Ribera tenen diferents opinions respecte a la funció de la litúrgia sinagoga en l'origen del targum dels Profetes. Chilton escriu: «The Targums are only of secondary importance as sources of professional, rabbinic thought»; i això perquè estaven pensats «not so much for study in academies, as for reading in synagogues». Le Déaut, al contrari, pensa que Josep Ribera té raó quan proposa la següent definició de targum: «Es una obra literaria rabínica, cuyo objetivo es la traducción interpretada de la Biblia en lengua aramea.» El fet que hi hagi un targum del text complet dels Profetes, mentre que no tot aquest text era llegit en les sinagogues, sembla indicar que l'obra d'interpretar i traduir el text hebreu es va fer cada vegada més en el *bet midraix*.⁹

4. *Llengua del Targum Yonatan*. Segons Abraham Tal, el targum dels Profetes va ser escrit en una *koiné* aramea que enclou àrees cobertes pel nabateu, el palmirenc, l'arameu de Qumran i potser el siríac antic. D'una banda, les afinitats amb el samarità i l'arameu cristià palestinenc assenyalen cap a un origen palestinenc, mentre que, d'altra banda, les divergències respecte a l'arameu galileu inviten a cercar-ne l'origen al sud de Galilea, probablement a Judea. Tot això és acceptat per Josep Ribera. Però Ribera refusa l'opinió d'Abraham Tal segons la qual l'arameu de les paràfrasis dels Profetes Posteriors pertany a un estadi posterior de la llengua, tot i que admet que alguns elements lexicals d'origen tardà s'hagin pogut infiltrar en el text parafràstic.¹⁰

El judaisme català

El judaisme català ha estat l'altre gran tema que ha ocupat la dedicació professional del Dr. Josep Ribera-Florit, si bé en un grau menor que el tema del targum.

Aquest tema ocupa una part relativament petita de les seves publicacions, però cal tenir en compte que com a director del Departament de Semítiques, de la Secció d'Hebreu i d'Arameu i com a catedràtic ha dut a terme diverses iniciatives destinades a promoure la

⁸ R. Le Déaut, «Targum», col. 108*.

⁹ R. Le Déaut, «Targum», cols. 109*-110*.

¹⁰ R. Le Déaut, «Targum», cols. 113*-114*. J. Ribera Florit, *El targum de Isaïas*, pp. 21-22.

investigació dels seus alumnes i d'altres estudiosos sobre aquest àmbit dels estudis hebraics.

Com a investigador, l'any 1982 va publicar en l'*Anuario de Filología* de la Universitat de Barcelona un article titulat «La polèmica contra Maimònides reflectida en la poesia de Meshul·lam ben Shelomó de Piera». A partir de llavors ha escrit uns 16 articles més sobre aquest poeta anti-racionalista català, autor d'interessants poemes críptics i simbòlics, i sobre la controvèrsia maimonidiana a Catalunya, en la qual el poeta va participar (en alguns altres articles toca aquests temes només de passada). A més, ha recollit, amb la col·laboració de la llicenciada Esther Jiménez, els poemes de Meixul·lam ben Xelomó de Piera en un volum que avui ens presentarà el Dr. Joan Ferrer; a més de la versió al català del Dr. Ribera, els poemes aniran acompanyats de la versió al castellà que n'ha fet la professora Esther Bartolomé-Pons.

Però tan important com la seva investigació personal sobre aquests aspectes del judaisme català són els instruments que ha creat perquè altres investigadors poguessin treballar i publicar sobre aquest mateix tema.

En primer lloc, inspirant-se en la «Biblioteca Hebraico-Catalana», col·lecció que, fundada pel seu predecessor en la càtedra d'hebreu de la Universitat de Barcelona, Josep M. Millàs Vallicrosa, va publicar quatre volums entre 1929 i 1933, ha fundat i dirigit la col·lecció «Biblioteca Judaico-Catalana». Es tracta d'una col·lecció destinada a publicar traduccions al català de textos escrits originàriament en hebreu per jueus catalans de l'edat mitjana.

En segon lloc, ha animat alguns alumnes seus a dedicar tesis doctorals a temes relacionats amb el judaisme català. L'any 1999 Manuel Forcano va presentar la seva titulada «La lletra apologètica de R. Iedaia Ha-Peníní», i en el moment de jubilar-se, el Dr. Ribera dirigia la d'Esperança Valls sobre «L'astrologia conreada pels jueus catalans medievals: Estudi i edició crítica de la part cinquena del Meguil·lat ha-Meguil·là d'Abraham bar Khiia».

Finalment, el professor Josep Ribera-Florit ha estat el director-responsable del I Congrés per a l'Estudi dels Jueus en Territoris de Llengua Catalana (2001) i ha presidit el II Congrés (2004). Aquest III Congrés li és dedicat en homenatge, i l'Institut d'Estudis Mòn Juïc, organitzador d'aquests congressos, l'ha nomenat president honorífic de l'institut.

Conclusió

Després de fer aquesta breu revisió de tota una vida de dedicació professional, m'atreveixo a resumir els trets més rellevants de la tasca investigadora i de docència del professor Josep Ribera-Florit en els següents tres punts.

1. Una estimació profunda per la seva feina, una passió per la seva tasca investigadora, que l'ha portat a treballar amb constància i a obtenir fruit abundant.

2. El fet que hagi fet aportacions significatives i nombroses en el camp del targum i de l'estudi de la gramàtica i la lexicologia aramees, cosa que l'ha situat entre els investigadors de primera fila a nivell mundial en aquest àmbit.

3. La tasca que ha fet de facilitar la investigació i la publicació als seus deixebles, col·laboradors i a altres investigadors, creant col·leccions, organitzant congressos i dirigint tesis doctorals.

Per tot això, crec que mereix que li manifestem el nostre agraïment i li retem el nostre homenatge.

Pere Casanellas i Bassols
Corpus Biblicum Catalanicum
pcasanel@xtec.cat